

บทที่ ๒

คำสอนเรื่องกตัญญูกตเวทิตะในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนามีคำสอนอยู่หลายหมวดที่สนับสนุน และสอดคล้องกับพฤติกรรม การรับรู้ ในคุณอุปการและการประพฤติปฏิบัติในการตอบแทนคุณ คำสอนโดยตรงคือคำสอนกตัญญูกตเวทิตะ ดังนั้นในการศึกษาวิเคราะห์บทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมเนื้อความที่เกี่ยวข้อง หรือเนื่องถึงความกตัญญูกตเวทิตะ ตามลำดับดังนี้

๒.๑. ความหมายของกตัญญูกตเวทิตะ

การใช้ชีวิตของบุคคลหนึ่งๆ นั้นจะมีความสัมพันธ์หรือเกี่ยวข้องกับบุคคลอยู่ ๒ ประเภท ๑) คือบุคคลที่มีฐานะสูงกว่าและเป็นที่เคารพ ๒) บุคคลที่มีฐานะเสมอกันหรือต่ำกว่า มีบันทึกกล่าวไว้ในสังคัลลสูตร^{๒๐} กตัญญูกตเวทิตะจะมีความหมายสอดคล้องกับความสัมพันธ์นั้นๆ ดังนี้

๑) กตัญญูต่อบุคคลที่มีฐานะสูงกว่าและเป็นที่เคารพ

ในฐานะบุพการีบุคคล คุณมารดาบิดา ที่ท่านเป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงมาให้เติบโตด้วยความทะนุถนอม ให้ความรักความเอาใจใส่มีประการต่างๆ คอยปกป้อง ป้องกันมิให้ทำชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี ให้การศึกษาเล่าเรียน ถึงเวลาหาคู่ครองที่เหมาะสมให้ แล้วมอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร^{๒๑} เป็นต้น

ในฐานะครู-อาจารย์ บุตรธิดาควรรู้คุณ ว่าท่านอบรมสั่งสอนถ่ายทอดศิลปวิทยาให้ คอยแนะนำทางที่ดีด้วยจิตอนุเคราะห์ ให้ประพฤติตนอยู่ในจริยธรรมและคุณธรรมมีประการต่างๆ^{๒๒}

ในฐานะสมณพราหมณ์ (พระพุทธเจ้า พระอริยสงฆ์ พระสงฆ์หรือสมมติสงฆ์) กุลบุตรพึงรู้คุณอุปการอย่างนี้ว่า ท่านชี้ทางที่เป็นกุศลแนะนำสั่งสอน ให้มีสัมมาทิฐิกล่าวคือการไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ท่านห้ามมิให้ทำความชั่วให้ตั้งอยู่ในความดี ท่านอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงามเป็นที่พึ่งทางจิตวิญญาณ ท่านให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ท่านอธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ท่านบอกทางสวรรค์ให้คือการทำกุศลมีประการต่างๆ^{๒๓}

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๒/๒๑๒-๒๑๖.

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๒๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

ในฐานะนายจ้าง (หัวหน้างาน) กุลบุตรพึงรู้คุณ ว่าท่านได้อนุเคราะห์โดยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่หน้าที่และกำลังความสามารถ ให้อาหารและค่าจ้าง (เงินเดือน เงินทำงานล่วงเวลา โบนัสและปันผลต่างๆ สวัสดิการของครอบครัว) ดูแลรักษายามเจ็บป่วย (สวัสดิการการรักษาพยาบาล) ให้อาหารมีรสแปลก (ของฝากตามโอกาส) ให้หยุดงานตามโอกาส เป็นต้น^{๒๔}

๒) กตัญญูต่อบุคคลที่มีฐานะเสมอกันหรือต่ำกว่า

ในฐานะสามี-ภรรยา สามีพึงรู้คุณภรรยาของตนว่าเธออนุเคราะห์จัดการงานดี สงเคราะห์บุคคลข้างเคียงญาติฝ่ายเราดี เธอไม่ทำประพฤตินอกใจ เธอรักษาและจัดการทรัพย์ที่หามาได้ดี เธอขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง ภรรยาพึงรู้คุณสามีของตน ว่าสามีรักและให้เกียรติยกย่องตน ไม่ดูหมิ่น สามีไม่ประพฤตินอกใจ มอบความเป็นใหญ่ให้ และสามีอนุเคราะห์ด้วยเครื่องแต่งตัว มีเสื้อผ้าเครื่องประดับ เป็นต้น^{๒๕}

ในฐานะมิตร (เพื่อนหรือเพื่อนร่วมงาน) บุคคลพึงรู้คุณว่ามีมิตรนั้นอนุเคราะห์คอยช่วยเหลือป้องกันเมื่อตกอยู่ในความประมาท (คอยเตือนสติเมื่อเผลอทำผิด ส่งเสริมสนับสนุนเมื่อทำถูกต้องตามครรลองครองธรรม) ป้องกันทรัพย์ของเราผู้ประมาทแล้ว เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงได้ ไม่ละทิ้งในยามอันตราย เคารพนับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของเรา เป็นต้น^{๒๖}

ในฐานะบุตรธิดา บุคคลผู้เป็นมารดาบิดาพึงรู้การอนุเคราะห์จากบุตรธิดาว่า ได้บำรุงเลี้ยงเรา ช่วยทำกิจธุระของเรา ดำรงวงศ์ตระกูลต่อจากเรา ได้ทำตนเหมาะสมที่เป็นทายาท และในกาลเมื่อล่วงลับไปแล้วบุตรธิดาจะทำบุญอุทิศให้ เป็นต้น^{๒๗}

ในฐานะทาสกรรมกร (คนงาน ลูกจ้าง พนักงาน) บุคคลพึงรู้คุณ ที่คนงานอนุเคราะห์การทำงานด้วยความขยันขันแข็งตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย เลิกงานช้ากว่านาย ถู้อาหารและค่าจ้างให้ไม่ถือว่าสาละในสิ่งของที่ไม่อนุญาต ทำงานให้ดีขึ้น นำคุณของนายไปสรรเสริญ เป็นต้น^{๒๘}

ผู้อื่นที่ช่วยเหลือให้พึ่งพาอาศัยได้ในโอกาสต่างๆ รวมถึงสิ่งของ วัตถุ และธรรมชาติ แวดล้อมซึ่งเอื้อประโยชน์ให้บุคคลทั้งทางตรงและทางอ้อม ความสำนึกในบุญคุณความดี ต่างๆ เหล่านั้น เป็นต้น

ความรูู้ปการคุณและรู้การสงเคราะห์ ความอนุเคราะห์ คือรู้ความดีรู้บุญที่เกิดขึ้น และได้พึ่งพาอาศัยกันจากบุคคลดังกล่าวข้างต้น มีบุพพการีคือมารดาบิดา ครูอาจารย์ สมณพราหมณ์ เป็น

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕.

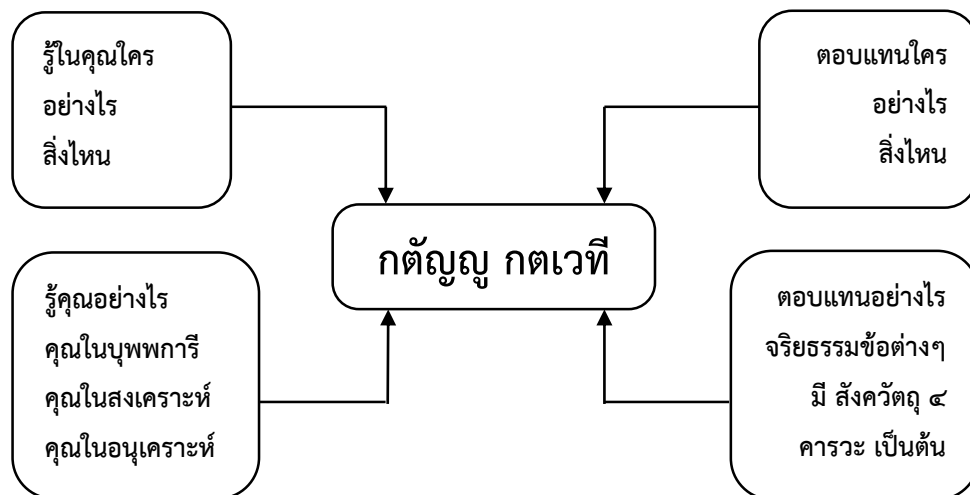
^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๒๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๔.

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕.

ต้น และบุคคลอื่นที่ช่วยเหลือในโอกาสต่างๆ รวมถึงสิ่งของ วัตถุ และธรรมชาติแวดล้อมซึ่งเอื้อประโยชน์ให้มนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อมนี้ชื่อว่า กตัญญูตา

: แผนภาพที่ ๒.๑ แสดงความสัมพันธ์ของความหมายกตัญญูและกตเวที

ความหมายของกตเวที ต่อบุคคลที่มีฐานะสูงกว่าและเป็นที่เคารพ กตเวทีบุคคลควรตอบแทนคุณในความหมายดังนี้

ในฐานะบุพพการีบุคคล บุตรธิดาควรควรบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาโดยชอบธรรม^{๒๙} โดยจักเลี้ยงท่านตอบ ทำกิจธุระแทนท่าน รักษาวงศ์ตระกูล ประพฤติตนเป็นบุตรธิดาที่ดี ทำบุญอุทิศให้ท่าน เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว เป็นต้น^{๓๐}

ในฐานะศิษย์พึงตอบแทนครูอาจารย์ คือเคารพนอบน้อม โดยแสดงอาการ ลูกข้านยืนรับ เข้าไปคอยรับใช้ เชื้อฟุ้ง ดูแลปรนนิบัติ และเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ^{๓๑} บูชาสักการะบุคคลที่ตนเรียนรู้ธรรมจนเข้าใจ เหมือนเทวดาบูชาพระอินทร์^{๓๒} เป็นต้น

ในฐานะสมณพราหมณ์ (พระพุทธเจ้า พระอริยสงฆ์ พระสงฆ์หรือสมมติสงฆ์) กุลบุตรพึงตอบแทนอุปการะกล่าวคือการไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ไม่ให้ทำความชั่ว ตั้งอยู่ในความดี อนุเคราะห์ท่านด้วยน้ำใจอันดีงาม กล่าวคือจะทำ จะพูด จะคิดสิ่งใด ก็ทำ ด้วยเมตตา เปิดประตูต้อนรับ ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ เป็นต้น^{๓๓}

^{๒๙} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๕/๔๐๗/๕๙๔.

^{๓๐} พ.ร.บ. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๓๑} พ.ร.บ. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๓๒} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๕/๓๑๙/๕๗๓.

^{๓๓} พ.ร.บ. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

ในฐานะนายจ้าง (หัวหน้างาน) บุคคลพึงตอบแทน คือตื้นขึ้นทำงานก่อนนาย เลิกงานเข้านอนที่หลังนาย ถือเอาแต่ของที่นายให้ ทำงานให้ดีขึ้น นำคุณของนายไปสรรเสริญ เป็นต้น^{๓๔}

กตเวทิต่อบุคคลที่ฐานะเสมอกันหรือต่ำกว่า

ในฐานะสามี-ภรรยา สามีพึงตอบแทนคุณภรรยาของตน ด้วยให้ความรักและให้เกียรติยกย่องตน ไม่ดูหมิ่น ไม่ประพฤตินอกใจ มอบความเป็นใหญ่ให้ และสงเคราะห์ด้วยเครื่องแต่งตัว มีเสื้อผ้าเครื่องประดับ เป็นต้น ภรรยาพึงตอบแทนคุณสามีของตน ด้วยจัดการงานดี สงเคราะห์บุคคลข้างเคียงญาติฝ่ายสามีดี ไม่ทำประพฤตินอกใจสามี รักษาและจัดการทรัพย์ที่สามีหามาได้ดี ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง เป็นต้น^{๓๕}

ในฐานะมิตร (เพื่อนหรือเพื่อนร่วมงาน) บุคคลพึงตอบแทน คอยอนุเคราะห์มิตรด้วยการให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้) กล่าววาจาเป็นที่รัก ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ ช่วยกระทำความกิจของมิตรที่ตกยาก ด้วยความเต็มใจ^{๓๖} การวางตนสมน้ำเสมอ ไม่พูดจาหลอกลวงกัน ไม่ชักชวนกันไปในทางอบาย เป็นต้น^{๓๗}

ในฐานะบุตรธิดา บุคคลผู้เป็นมารดาบิดาพึงอนุเคราะห์บุตรธิดา ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปวิทยา หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้ มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร เป็นต้น^{๓๘}

ในฐานะทาสกรรมกร (คนงาน ลูกจ้าง พนักงาน) บุคคลพึงตอบแทน อนุเคราะห์โดยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่หน้าที่และกำลังความสามารถ ให้อาหารและค่าจ้าง (เงินเดือน เงินทำงานล่วงเวลา โบนัสและปันผลต่างๆ สวัสดิการของครอบครัว) ดูแลรักษายามเจ็บป่วย (สวัสดิการค่ารักษาพยาบาล) ให้อาหารมีรสแปลก (ของฝากตามโอกาส) ให้หยุดงานตามโอกาส เป็นต้น^{๓๙}

ผู้อื่นที่ช่วยเหลือให้พึ่งพาอาศัยได้ในโอกาสต่างๆ รวมถึงสิ่งของ วัตถุ และธรรมชาติแวดล้อมซึ่งเอื้อประโยชน์ให้บุคคลทั้งทางตรงและทางอ้อม ควรตอบแทนคุณความดีต่างๆ เหล่านั้นด้วยอริยาศยานันดี เป็นมิตร ไม่คิดร้าย ไม่ทำลาย รักษาและอนุรักษ์ให้สมบูรณ์คงอยู่ตลอดไป การประพฤติดตอบแทนคุณนั้นมีประการต่างๆ ตอบแทนตามฐานะของผู้กระทำอุปการ สงเคราะห์และอนุเคราะห์ เอื้อประโยชน์ต่อกัน คือตอบแทนความดีตอบแทนบุญที่เกิดขึ้น มีบุพพการี คือมารดาบิดา

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕.

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๓๖} พุ.ชา.จตตารีส. (ไทย) ๒๗/๗๘/๖๐๘.

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๔.

^{๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๓๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕.

ครูอาจารย์ สมณพราหมณ์ เป็นต้น และบุคคลอื่นที่ช่วยเหลือในโอกาสต่างๆ รวมถึงสิ่งของ วัตถุ และ ธรรมชาติแวดล้อมซึ่งเอื้อประโยชน์ให้บุคคลทั้งทางตรงและทางอ้อมนี้ชื่อว่า กตเวทีตา

พระพุทธองค์ตรัสสอนกตัญญูกตเวทีโดยมากมีความหมายโดยอรรถะ เมื่อรวมกับความหมายโดยพยัญชนะ สรุปลได้ว่ากตัญญูกตเวที หมายถึงความที่บุคคลรู้ในอุปการคุณของบุพพการี มีประการต่างๆ หรือบุญคุณของบุคคลอื่นและธรรมชาติแวดล้อมหรือสิ่งอื่น แล้วกระทำปฏิการคุณ ตอบแทนพร้อมทั้งประกาศเกียรติคุณให้ปรากฏ^{๔๐} ตอบแทนอย่างถูกต้องเหมาะสม โดยสามารถทำได้ หลายประการด้วยกัน ไม่ว่าจะทำได้ด้วยการปฏิบัติเช่นบูชา ให้เกียรติ ให้ความเคารพ ยกย่องนับถือ เอาใจใส่ดูแล เลี้ยงดู ประนินบัติ สักการะ นอกจากนั้นยังทำได้ด้วยการ ช่วยเหลือ พัฒนา ส่งเสริม บำรุงรักษาไว้ให้อยู่ในสภาพที่ดีงามกล่าวคือ ตอบแทนโดยการประพฤติจริยธรรมข้อต่างๆ ที่เหมาะสมกับบุคคล ธรรมชาติแวดล้อมหรือสิ่งอื่นนั้นๆ ในเวลาที่ถูกต้องเหมาะสม

อย่างไรก็ตามคำว่ากตัญญูกตเวที ยังมีการให้ความหมายไว้ในพจนานุกรมฉบับต่างๆ ผู้วิจัยได้นำมาเรียบเรียงไว้ ดังนี้ กตัญญู^{๔๑} เป็นคำภาษาบาลีและเป็นคำนาม หมายถึง ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำให้, ผู้รู้คุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับกตเวที ส่วนกตัญญู^{๔๒} เป็นคำกริยานามปุงลิงค์และคำวิเศษนะ แปลว่าผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก้ตนโดยปกติ มีรูปวิเคราะห์ว่า กตฺ อุปการํ ชานาติ สีสเลนาติ กตณฺญ แปลว่าผู้มีปกติรู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก้ตน มีรูปวิเคราะห์ว่า กตฺ ชนินฺตฺ สีสลสฺสาติ กตณฺญ แปลว่าผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก้ตน มีรูปวิเคราะห์ว่า กตฺ อุปการํชานาติติ กตณฺญ

กตัญญูตา^{๔๓} เป็นคำภาษาบาลีและเป็นคำนาม หมายถึงความกตัญญู, ความเป็นผู้รู้อุปการคุณที่ท่านทำให้, ความเป็นผู้รู้คุณท่าน ส่วนกตัญญูตา^{๔๔} เป็นคำกริยานามอิตติลิงค์ หรือเพศหญิง แปลว่าความเป็นแห่งบุคคลผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก้ตน, ความเป็นแห่งบุคคลผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุพพการีชนทำแล้ว, ความเป็นแห่งบุคคลผู้กตัญญู, ความเป็นผู้กตัญญูมีรูปวิเคราะห์ว่า กตณฺญสฺส ภาโว กตณฺญูตา

ในคัมภีร์อรรถกถาท่านอธิบายความหมายของความกตัญญูในลักษณะคล้ายกันเช่น ความรู้จักอุปการคุณที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำมาแล้ว ไม่ว่ามากหรือน้อย โดยระลึกนึกถึงเนื่องๆ ชื่อว่า

^{๔๐} กตัญญูกตเวทีบุคคล หมายถึงบุคคลที่รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำแล้วกระทำปฏิการคุณตอบแทนพร้อมทั้งประกาศเกียรติคุณให้ปรากฏ (อง.ดิก.อ. ๒/๑๑๕/๒๖๑)

^{๔๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖.

^{๔๒} ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๓.

^{๔๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๖.

^{๔๔} ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, หน้า ๑๖๓.

กตัญญูตา^{๔๕} ซึ่งหากจะพิจารณาความหมายเท่าที่ปรากฏ ก็อาจจะทำให้เห็นว่า กตัญญูนั้นมี ความหมายเพียงคำว่า การรู้จักคุณคน เท่านั้น แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะคำอธิบายที่ท่าน ขยายความต่อ รวมทั้งตัวอย่างประกอบ ย่อมมีนัยแห่งการ ตอบแทน ตามมาด้วยอยู่นั่นเอง

๒.๒ แนวคิดและประโยชน์ของกตัญญูทเวที

จากการศึกษาความหมายของความกตัญญูทเวที สามารถจำแนกเป็นแนวคิดของความ กตัญญูทเวทีได้ ๒ แนวคิด ดังนี้

ก. กตัญญูทเวทีต่อบุคคลผู้มีพระคุณ ในคัมภีร์บาลีและคัมภีร์อรรถกถา ท่านได้ระบุ ถึงบุคคลที่อยู่ในฐานะต้องแสดงความกตัญญูทเวที พร้อมทั้งเหตุผลประกอบดังต่อไปนี้

๑) กตัญญูทเวทีต่อมารดาบิดา ด้วยเหตุผลที่มารดาบิดา (บุพพการี) เป็นบุคคล ผู้ทำอุปการะก่อน คือผู้ประพาสประโยชน์แก่บุตรธิดาเป็นคนแรก เป็นผู้มีอุปการะมากและเป็นผู้แสดง โลกนี้แก่บุตรธิดา มารดาบิดาได้ทำอุปการะที่ดีให้แก่บุตรธิดามีความปรารถนาดีท่านมีความสุขที่ได้ทำดี ต่อบุตรธิดา และหากบุตรธิดาที่ท่านทำดีด้วยแล้วเห็นคุณค่าสำนึกรับรู้บุญคุณ และสนองตอบแทนคุณ ด้วยแล้วท่านก็จะยินดีมีความสุขมากยิ่งขึ้น การตอบแทนคุณบำรุงมารดาบิดานั้นประพาสได้ ๒ ลักษณะ คือ ๑) บำรุงกายโดยการปฏิบัติเอาใจใส่ดูแลด้วยปัจจัย ๔ อย่างสม่ำเสมอ หรือเมื่อมีโอกาสที่ สามารถกระทำได้ในโอกาสใดเวลาใดเวลาหนึ่ง บุตรธิดาต้องรีบกระทำทันที และ ๒) บำรุงใจ โดย ไม่กระทำความเดือดร้อนให้ท่านทุกข้อ ประพาสปฏิบัติตนเป็นคนดี เชื่อฟังในคำที่ท่านสั่งสอน ทำให้ ท่านเบาใจไม่กังวลและปลื้มใจยินดีที่บุตรธิดาอยู่ในโอวาท เป็นที่พึงให้ท่านยามเจ็บป่วย โดยปฏิบัติ ด้วยความเอาใจใส่ดูแลอย่างใกล้ชิด เป็นต้น

๒) กตัญญูทเวทีต่อครู-อาจารย์ ครูมีบทบาทที่สำคัญมาก ครูอยู่ในฐานะเป็น กัลยาณมิตรของศิษย์ ซึ่งหมายถึงบุคคลผู้เฝ้ายามพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะทำหน้าที่ในการสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคแห่งการฝึกฝนอบรม ที่ถูกต้อง^{๔๖} ครู จึงอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ทั้งหลายในการถ่ายทอดวิชาความรู้และเป็น แบบอย่างที่ดี และด้วยความดีอุปการะของท่าน ครู จึงมีฐานะเป็นปูชนียบุคคล ซึ่งศิษย์ทั้งหลายและคน ทั่วไปให้ความเคารพยกย่องครู เพราะเป็นผู้ที่มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์ซึ่งเป็น สมาชิกในสังคม ช่วยพัฒนาคนให้มีความรู้ความสามารถและคุณธรรมที่พึงประสงค์ของสังคมนั้นๆ

^{๔๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๔**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราช วิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑๙.

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก, ๒๕๕๑), หน้า ๖๒๓.

ด้วยว่าบุคคลที่ได้รับการพัฒนาแล้วย่อมจะนำความรู้ไปพัฒนาสังคม ให้เกิดการพัฒนามีความเจริญรุ่งเรือง

๓) สมณพราหมณ์ พระสงฆ์เป็นรัตนะอย่างหนึ่งในสังคหะสูงสุดของพุทธศาสนิกชน พระสงฆ์ เป็นผู้สืบทอดพระศาสนาเป็นศาสนทายาท พระสงฆ์เป็นผู้ที่จะปฏิบัติหน้าที่เป็นศาสนบุคคลที่ปฏิบัติและบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม เป็นแบบอย่างและเป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน

๔) บุพพการีบุคคลทั่วไป บุพพการีบุคคลทั่วไปนี้หมายความว่าถึงคนที่ทำคุณ หรือมีคุณอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้ามองในมุมแคบก็จะมุ่งถึงบุคคลที่ทำคุณประโยชน์ หรือมีอุปการะแก่เราอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้ามองในมุมกว้างก็เพ่งถึงผู้มีอุปการะคุณต่อโลก หรือต่อสังคมโดยรวม เราก็ได้รับประโยชน์โดยอ้อมจากผลแห่งการกระทำของท่าน เช่น พระเจ้าแผ่นดิน ปราชญ์ บัณฑิตทั้งหลายที่มีความคิดที่ดียิ่งช่วยสร้างสรรค์สังคม ประเทศชาติให้มีความเจริญงอกงาม ทำให้เกิดสันติสุข ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นบุคคลที่ต้องระลึกถึงบุญคุณ และตอบแทนคุณทั้งสิ้นโดยที่ สุดเราได้รับประโยชน์จากใคร ก็ควรหาโอกาส หาจังหวะตอบแทนบุญคุณโดยวิธีใดวิธีหนึ่งตามสมควร ข้อนี้พุทธองค์ก็ทรงปฏิบัติเช่นกัน เมื่อได้บรรลुरुธรรมแล้วก็ทรงดำริเห็นคุณของปัญจวัคคีย์ว่า ภิกษุปัญจวัคคีย์มีอุปการะแก่เรามากที่ได้เฝ้าปรนนิบัติเราผู้มุ่งหน้าบำเพ็ญเพียรมา ถ้ากระไรเราจะพึงแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์ก่อน^{๔๗}

ข. สอนให้รู้จักถ้อยถนอต่อบุญกุศลและสิ่งที่ไม่ใช่บุคคล ได้แก่ สัตว์ วัตถุ สิ่งของ ที่อยู่อาศัย สถานที่ สิ่งสาธารณะประโยชน์ ที่เกื้อกูลบุคคลทั้งทางตรงและโดยอ้อม

๑) กถัญญกตเวทิต่อบุญกุศล พระพุทธศาสนาถือว่า การจะได้เกิดเป็นมนุษย์นั้น ต้องอาศัยบุญกุศลเป็นปัจจัยหนุนนำ^{๔๘} หากไม่มีบุญกุศลหนุนนำ ย่อมไม่สามารถเกิดเป็นมนุษย์ได้ บางครั้งท่านจึงอุปมาการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ว่าเปรียบเสมือนเขาโค ส่วนการได้ไปเกิดเป็นสัตว์อื่น ๆ เปรียบเสมือนชนโค ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การได้เกิดมาเป็นมนุษย์จึงไม่ใช่เรื่องง่าย ครั้นเกิดมาแล้ว จะเลี้ยงชีวิตให้อยู่รอดปลอดภัยก็เป็นเรื่องยากอีกเช่นกัน^{๔๙} ที่เป็นเช่นนี้เพราะบุญกุศลของบุคคลแต่ละคนทำมาไม่เหมือนกัน บุญกุศลจึงอยู่ในฐานะเป็นสิ่งที่มิอุปการะ เพราะช่วยป้องกัน ช่วยส่งเสริม หนุนนำให้ชีวิตมีความสุข การระลึกถึงบุญที่ตนได้เคยทำไว้แล้วจึงถือว่าเป็นการกถัญญด้วยเช่นกัน^{๕๐}

^{๔๗} วิ.ม.พ. (ไทย) ๔/๑๐/๑๖.

^{๔๘} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐-๑๖/๑๘-๒๐.

^{๔๙} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๒/๙๐.

^{๕๐} พ.พ.อ. ๑/๑/๒๐๒.

๒) สัตว์เลี้ยงที่มีคุณ สัตว์เลี้ยงบางชนิด บางประเภทก็จัดอยู่ในกลุ่มที่มีอุปการะหรือมีคุณต่อมนุษย์ เช่น ช้าง ม้า โค กระบือ เป็นต้น มนุษย์อาศัยแรงงานจากสัตว์เหล่านี้ในการประกอบอาชีพ การเลี้ยง หรือการดูแลเอาใจใส่ ไม่ใช้งานจนเกินกำลังก็สะท้อนให้เห็นถึงความระลึกรู้ถึงบุญคุณของสัตว์เลี้ยงเหล่านี้ด้วย

๓) ท่ออยู่ ท่ออาศัย ท่ออยู่อาศัยนับเป็นหนึ่งในปัจจัย ๔ ที่มีความจำเป็นสำหรับชีวิต อาจกล่าวได้ว่าเป็นทุกสิ่งทุกอย่างสำหรับชีวิต ในบาลีพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงอุปมาเปรียบเทียบการให้ท่ออยู่อาศัยว่าเป็นเหมือนการให้ทุกสิ่งทุกอย่าง^{๕๑} ท่ออยู่อาศัยจึงนับเป็นสิ่งที่มีความ เพราะเอื้ออำนวยความสุขให้ อย่างน้อยที่สุดก็ได้อาศัยเป็นที่หลบนอน เป็นที่กันแดด กันฝน ป้องกันเหลือบ ยุงสัตว์ร้ายต่าง ๆ ได้ ซึ่งหลักความกตัญญูตามแนวของพระพุทธศาสนาก็คือ สถานที่ใดก็ตามที่เคยได้อาศัย ได้พัก พิงไม่ว่าจะเป็นการชั่วคราว หรือเป็นการถาวรก็ตาม ท่านบอกว่าไม่ควรทำลายสถานทีนั้น หรือไม่ควรทำให้เกิดความเสื่อมเสียต่อสถานทีนั้น โดยที่สุดแม้อาศัยร่มเงาไม้ใดเป็นที่หลบแดด หลบฝน ก็ไม่ควรหักกิ่งไม้^{๕๒}

๔) สิ่งสาธารณะประโยชน์ สิ่งสาธารณประโยชน์ในความหมายนี้ ได้แก่สิ่งที่เอื้ออำนวยประโยชน์แก่บุคคลโดยส่วนรวม ทั้งที่สร้างขึ้นหรือสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ศาลา สาธารณประโยชน์ ถนน ไฟฟ้า ประปา แหล่งน้ำ ป่าไม้ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เอื้อประโยชน์แก่บุคคลทุกคน ทั้งทางตรงและทางอ้อม พระพุทธศาสนาถือว่าสรรพสิ่งทั้งหลายดำรงอยู่ได้โดยพื้นฐานของการอิงอาศัยกันและกัน บุคคลจึงอยู่ในฐานะทั้งเป็นผู้รับและเป็นผู้ให้ซึ่งกันและกันอยู่ตลอดเวลา และบนพื้นฐานดังกล่าว บุคคลเมื่อได้รับประโยชน์จากสิ่งใด ย่อมต้องสำนึก และหาทางตอบแทนสิ่งนั้นตามโอกาสอันสมควร

๒.๓ ลักษณะของคำสอนกตัญญูกตเวที

คำสอนกตัญญูกตเวทีนั้นเมื่อศึกษาแล้วจะพบว่า มีเกิดขึ้นได้กับบุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติด้วยสัมมาทิฐิ กระทำโดยหน้าที่ต่อกันจัดเป็นจริยธรรมกตัญญูกตเวที กระทำโดยจิตสำนึกตอบแทน เห็นว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องที่พึงกระทำเกิดเป็นคุณธรรมกตัญญูกตเวที

ก) จริยธรรมกตัญญูกตเวที เป็นธรรมชาติที่บุคคลประพฤติโดยรับรู้ด้วยจิตใจ เป็นเรื่องของความจริงภาคปฏิบัติที่แสดงออกทาง กาย วาจา ในลักษณะที่ติงามภายใต้กรอบศีลธรรมของพระพุทธศาสนา เป็นการสำนึกรู้อุปการคุณที่บุคคลอื่นมีแก่ตน ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกตเวที คือการตอบแทนคุณอย่างสามัญทั่วไป กล่าวคือเป็นหลักกิริยาที่ควรประพฤติ ตามความเหมาะสมแก่ภาวะ ฐานะ

^{๕๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๒/๕๘.

^{๕๒} ชู.เปต. (ไทย) ๒๖/๒๕๔-๒๖๔/๒๗๔-๒๑๐.

โอกาส และเหตุการณ์ในขณะนั้นที่สามารถทำได้ จริยธรรมกตัญญูทเวทีเป็นพื้นฐานที่สำคัญเพื่อความดีงามทางสังคมของมนุษย์

ข) คุณธรรมกตัญญูทเวที กล่าวคือคุณลักษณะที่เป็นความดีงามที่มีอยู่ในจิตใจ ของปัจเจกบุคคล สภาพคุณงามความดีที่เป็นภาวะนามธรรม เป็นคุณธรรมขั้นสูงกระทำไปด้วยความสำนึกในจิตใจประกอบด้วยสัมมาทิฐิ โดยได้ยึดถือปฏิบัติจนเป็นนิสัย มีคุณค่า และเป็นที่ยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงามของบุคคลทั่วไป ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ยึดถือและปฏิบัติตาม คุณธรรมเป็นพฤติกรรมที่แสดงถึงมาตรฐานทางศีลธรรม และเป็นรูปแบบของความคิดและการกระทำบนพื้นฐานของกตัญญูทเวที คุณธรรมกตัญญูทเวที คือจริยธรรมกตัญญูทเวทีข้อต่างๆ ที่บุคคลนำมาปฏิบัติเป็นประจำสม่ำเสมอจนเป็นนิสัย

ลักษณะของกตัญญูทเวทีตามการกระทำหรือพฤติกรรมจึงมีอยู่ ๒ ลักษณะ กตัญญูสามารถรู้ได้จากการประพาดทิศทเวทีในรูปแบบและลักษณะต่างๆ จริยธรรมกตัญญูทเวทีเป็นการรับรู้ในบุญคุณและการตอบแทนคุณอย่างสามัญทั่วไปตามหน้าที่ คุณธรรมกตัญญูทเวทีเป็นการรับรู้ในบุญคุณและการตอบแทนคุณอย่างสำนึกในคุณความดีไม่ใช่เพราะหน้าที่

๒.๔ คุณของกตัญญูทเวทีและโทษของการขาดกตัญญูทเวที

บันทึกพุทธพจน์กล่าวถึงคุณของการประพาดทิศกตัญญูทเวทีอยู่มากมายหลายแห่งม กล่าวคือความกตัญญูทเวทีในฐานะเป็นคุณธรรมอันเป็นพื้นฐานของคนดี เป็นเครื่องหมายของคนดี กตัญญูทเวทีบุคคลหาได้ยาก และเป็นคุณธรรมก่อให้เกิดมงคลชีวิต คุณของกตัญญูทเวทีเปรียบเสมือนเมล็ดพืชในนาที่ดี มีพุทธพจน์ยืนยันไว้ว่า ความดีที่ทำในคนผู้มีความกตัญญู มีศีล มีความประพาดอันประเสริฐ ย่อมไม่เสียหายเหมือนเมล็ดพืชในนาที่ดี^{๕๓} และความเป็นผู้กตัญญู ธรรมนี้บัณฑิตก็สรรเสริญทั้งในปัจจุบันและอนาคต^{๕๔}

๒.๔.๑ คุณของกตัญญูทเวที

กตัญญูทเวทีมีคุณของการประพาดอยู่ ๒ ระดับ คือ คุณด้านจริยธรรม และคุณด้านคุณธรรม

ก) คุณด้านจริยธรรม จริยธรรมกตัญญูทเวที เป็นแนวทางแห่งการประพาดปฏิบัติในเรื่องความสำนึกรับรู้บุญคุณ และตอบแทนคุณในอุปการะที่ได้รับการเกื้อกูล ซึ่งจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งในการดำเนินและดำรงชีวิตของบุคคล เช่นในหลักทศ ๖ การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างรู้คุณรู้

^{๕๓} พุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๗๘/๓๓๕.

^{๕๔} พุ.อุป. (ไทย) ๓๒/๒๒/๔๘๖.

ประโยชน์ของกันและกัน ต่างฝ่ายต่างเกื้อกูลและตอบแทนกันตามสมควรแห่งความเหมาะสม จะเกิดประโยชน์ทั้งสองฝ่ายทั้งผู้ให้และผู้รับ

ข) คุณด้านคุณธรรม เป็นต้นกำเนิดความดีงามของปัจเจกบุคคล สภาพคุณงามความดี หรือสำนึกรับผิดชอบต่อหน้าที่เป็นสำนึกที่ปฏิบัติรักษาอยู่เป็นประจำ ซึ่งบุคคลเมื่อมีคุณธรรมกตัญญู กตเวที บุคคลจะปฏิบัติต่อบุคคลด้วยสำนึกความดีไม่ใช่เพียงแต่ว่าเป็นหน้าที่ที่ต้องกระทำ แต่จะสำนึก โดยมโนธรรมว่าปฏิบัติด้วยรับผิดชอบในหน้าที่และปฏิบัติต่อกันโดยธรรม เริ่มจากปัจเจกบุคคล ปฏิสัมพันธ์ต่อกันโดยธรรมภายในครอบครัว ขยายออกสู่สังคม เกื้อกูลสังคมโดยรวม จนกระทั่ง ระดับประเทศ แล้วความเป็นธรรมาธิปไตย^{๕๕} นี้จะก่อให้เกิดความสงบสุขแก่ชุมชนสังคมและ ประเทศชาติอย่างเป็นรูปธรรม

๒.๔.๒ โทษของการขาดกตัญญูกตเวที

บันทึกพุทธพจน์ที่กล่าวถึงโทษของการไม่ประพฤติกตัญญูกตเวทีอยู่มากมาย ดังผู้วิจัยนำมา เรียบเรียงไว้ ดังนี้

ในปราภาวสูตรแสดงโทษของความอกตัญญูกตเวทีชน คือเป็นทางแห่งความเสื่อมว่า คนผู้ มีความสามารถเลี้ยงตนและผู้อื่นได้แต่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่ชรา ผู้ผ่านวัยหนุ่มวัยสาวแล้ว นั้นเป็น ทางแห่งความเสื่อม^{๕๖} และว่าบุตรที่มารดาเลี้ยงดูมาแล้วด้วยความลำบากอย่างนี้ ไม่บำรุงมารดา บุตร คนนั้นชื่อว่าประพฤติผิดในมารดา ย่อมเข้าถึงนรก^{๕๗} บุตรที่บิดาเลี้ยงดูมาแล้วด้วยความลำบากอย่างนี้ ไม่บำรุงบิดา บุตรคนนั้นชื่อว่าประพฤติผิดในบิดา ย่อมเข้าถึงนรก^{๕๘} ในมหาสุตโสมชาดกกล่าวไว้ว่า บุตรทั้งหลายผู้ไม่เลี้ยงดูมารดาและบิดาผู้แก่ชราก็ไม่ชื่อว่าเป็นบุตร^{๕๙} แสดงให้เห็นว่าบุตรธิดาที่ไม่คอย เลี้ยงดูมารดาบิดายามที่ท้อแท้แก่ชราวัยจัดเป็นคนอกตัญญูและไม่นับว่าเป็นลูกเลยทีเดียว

พระพุทธองค์ตรัสในอกตัญญูตาสูตร ภิคุชทั้งหลาย คนพาลผู้ไม่เจียมแหลม เป็นอสังตบุรุษ ประกอบด้วยธรรมอกตัญญูตา อกตเวทีตา ย่อมบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย มีความเสียหาย ถูก ผู้รู้ ตีเตียนและประสพสิ่งที่มีโทษเป็นอันมาก^{๖๐} บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมอกตัญญูตา ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้^{๖๑}

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕.

^{๕๖} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙๘/๕๒๕.

^{๕๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๒/๘๓.

^{๕๘} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๓/๘๓.

^{๕๙} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๙๑/๑๘๑.

^{๖๐} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๒๓/๓๓๙-๓๔๐.

^{๖๑} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๑๓/๓๓๓.

พระพุทธองค์ตรัสในอภัตตัญญุชาดก ผู้ใดไม่รู้จักคุณความดีและประโยชน์ที่ผู้อื่นกระทำไว้ก่อน ผู้นั้นเมื่อกิจการงานเกิดขึ้นในภายหลังย่อมหาผู้ช่วยเหลือไม่ได้^{๖๒} สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่กล่าวไว้ในทศพรหมมชาดกความว่า ผู้ใดเขาทำความดี ทำประโยชน์ให้ก่อน ก็ไม่รู้จักคุณ ประโยชน์ทั้งหลายที่เขาปรารถนาก็ย่อมฉิบหายไป^{๖๓} ตรัสในขวสกุณชาดก ความว่า ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำแล้ว ผู้ที่ไม่เคยทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ใคร ผู้ที่ไม่ตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้แล้ว นำดำเนิน ความกตัญญูไม่มีในผู้ใด การคบหาผู้นั้นก็ไร้ประโยชน์^{๖๔} สอดคล้องกับพุทธพจน์ในกุกกุฏชาดก ผู้ใดดีแต่ประณมมือไหว้ พูตวทวน เป็นมนุษย์กระพี้ ไม่มีความกตัญญู ผู้นั้นก็ไม่ควรนั่งใกล้^{๖๕} บุคคลใดทำความดีไว้ในกาลก่อน ภายหลังกลับเบียดเบียนบุพการีชนด้วยความชั่ว บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นคนอกตัญญู ย่อมไม่พบเห็นความเจริญ^{๖๖}

พระพุทธองค์ตรัสในนิโครธชาดก ความว่า คนมีความคิดตำหนิรามอกตัญญู ประทุษร้ายมิตร กระทำกรรมอันไม่ประเสริฐ^{๖๗} ธรรมดาหญิงมีนิสัยมักโกรธ อกตัญญู มักพูดส่อเสียด ชอบทำลายมิตร^{๖๘} ผู้ที่คิดทำร้ายหรือเบียดมิตรทางใดทางหนึ่ง เป็นคนอกตัญญู ในสังจัจกรชาดก ตรัสเปรียบเทียบไว้ว่า คนบางคนที่ประทุษร้ายมิตรไม่ดีเลย แม้ไม่ลายนํ้ายังดีกว่า^{๖๙} และตรัสถึงคนพาลไว้ในชุนหชาดก ความว่า คนพาลทั้งหลายย่อมทำการสมาคม หรือสนทนาไมตรี หรือคุณความดีที่ทำไว้ในกาลก่อนให้เสื่อมสูญไปบ้าง คุณเป็นอันมากที่ทำไว้ในคนพาลทั้งหลายก็เสื่อมสูญไปเองบ้าง เป็นความจริง คนพาลทั้งหลายเป็นคนอกตัญญู^{๗๐} เปรียบได้กับเมล็ดพืชที่ถูกเผาในกองไฟย่อมไม่งอกขึ้นฉันใด ความดีที่ทำในคนชั่วก็ย่อมพินาศไปไม่งอกงามฉันนั้น^{๗๑} และในสีลวานาชาดก คนอกตัญญูคอยจับผิดอยู่เป็นนิตย์ ถึงจะให้แผ่นดินทั้งหมด ก็ทำให้เขาพึงพอใจไม่ได้^{๗๒}

โทษของการไม่ประพฤติกตัญญูตเวทีในคัมภีร์พระไตรปิฎก จำแนกเป็นข้อได้ดังนี้

๑) ถูกผู้รู้ ตีเตียนและประสพสิ่งที่มีใช้บุญเป็นอันมาก

^{๖๒} จุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๙๐/๓๗.

^{๖๓} จุ.ชา.สตตก. (ไทย) ๒๗/๑๐๒/๒๗๔.

^{๖๔} จุ.ชา.จตุกก. (ไทย) ๒๗/๓๑/๑๖๒.

^{๖๕} จุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๑๐๖/๓๔๐.

^{๖๖} จุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๒๖๕/๒๑๐.

^{๖๗} จุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๗๔/๓๓๕.

^{๖๘} จุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๖๓/๒๗.

^{๖๙} จุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗๓/๓๐.

^{๗๐} จุ.ชา.เอกาทสก. (ไทย) ๒๗/๒๒/๓๕๗.

^{๗๑} จุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๗๗/๓๓๕.

^{๗๒} จุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗๒/๓๐.

- ๒) หาผู้ช่วยเหลือไม่ได้ ประโยชน์ทั้งหลายที่ปรารถนาก็ย่อมฉิบหายไป
- ๓) นำคำหยาบ การคบหาผู้นั้นก็ไร้ประโยชน์
- ๔) ไม่มีความกตัญญู ผู้นั้นก็ไม่ควรนั่งใกล้
- ๕) ย่อมไม่พบเห็นความเจริญ
- ๖) ไม่ลดหย่อนน้ำยงดีกว่า (อุปมาว่าไม่มีประโยชน์)
- ๗) ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้

จากพุทธพจน์ที่ยกมาจะเห็นได้ว่าบุคคลที่ไม่รู้คุณอุปการะนั้น จะประสบแต่สิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ นานาประการ โทษของอกตัญญูบุคคลนั้นสรุปรวมความได้ดังนี้คือ ความดีทุกประการจะไม่เกิดแก่บุคคล อกตัญญู ทำอะไรก็ไม่เจริญงอกงาม ไม่มีใครอยากคบค้าสมาคมด้วย ขาดกัลยาณมิตร นำคำหยาบเป็น บุคคลไร้ค่า ขณะมีชีวิตก็จะประสบแต่ทุกข์เหมือนตกอยู่ในนรก ละจากโลกนี้ไปแล้วก็มีทุกขเป็น ปลายทาง เหตุเพราะอกตัญญู

๒.๕ พระพุทธเจ้าและพระสาวกกับการแสดงกตัญญูกตเวทิต่อบุคคล

พระพุทธองค์ได้ตรัสมงคลข้อความกตัญญู ซึ่งหมายความว่าความรวมทั้งกตัญญูกตเวทิตาธรรมว่าเป็นอุดมมงคลแก่ชีวิต ผู้ประพฤติด้อยถึงความสุขในทุทุกสถาน^{๗๓} เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความเจริญ และสันติสุขในชีวิต และพระพุทธองค์ก็ทรงกระทำไว้เป็นแบบอย่าง รวมถึงพระสาวกก็ประพฤติกตัญญูกตเวทิต่ ด้วยเช่นกัน ดังตัวอย่างที่ยกมาดังนี้

๒.๕.๑ พระพุทธเจ้ากับการแสดงกตัญญูกตเวทิต่อบุคคล

พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจทรงแสดงบทบาทหน้าที่ด้วยพระมหากรุณาธิคุณ คือ กตัญญูกตเวทิต่อพุทธมารดา พุทธบิดา รวมถึงเพื่อประโยชน์แก่เหล่าพระประยูรญาติ และบุคคลอื่นที่มีคุณูปการต่อพระองค์ท่าน จริยวัตรส่วนนี้แสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูกตเวทิต่อของพระองค์ รายละเอียดเรียบเรียงอธิบาย ดังนี้

๑) ทรงแสดงปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดปัญจวัคคีย์ หลังจากพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ทรงดำริหาบุคคลที่จะรับพระธรรมเทศนา อันดับแรกพระองค์ทรงระลึกถึงอาจารย์ ๒ ท่าน คือ ท่านอาฬารดาบส กาลามโคตรและอุททกดาบส รามบุตร ซึ่งพระองค์เคยได้อาศัยศึกษาลัทธิของท่าน หากแต่ท่านทั้งสองได้เสียชีวิตไปก่อนแล้ว ลำดับต่อมาทรงระลึกถึงพวกปัญจวัคคีย์ที่เคยเฝ้าปฏิบัติอุปัฏฐาก ครั้นทรงดำริอย่างนี้ก็เสด็จจาริกไปทางกรุงพาราณสี^{๗๔} สู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

^{๗๓} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๙/๘., พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๖๘/๕๖๒.

^{๗๔} วิมพา. (ไทย) ๔/๑๐/๑๕.

พระองค์ได้ตรัสปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ประกาศพระสัมมาสัมโพธิญาณแก่ปัญจวัคคีย์ ในเวลาจบลงแห่งพระธรรมเทศนาธรรมจักขุ^{๗๕} ได้เกิดขึ้นแก่โกณฑัญญะว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา^{๗๖} ท่านได้บรรลุปัตติมรรคเรียกว่าพระโสดาบัน เมื่อพระองค์ทรงทราบว่าโกณฑัญญะ ได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว ทรงเปล่งพระอุทานว่า ผู้เจริญทั้งหลายโกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ผู้เจริญทั้งหลายโกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ดังนั้น คำว่า อัญญาโกณฑัญญะ นี้จึงได้เป็นชื่อของท่านพระโกณฑัญญะ แต่นั้นมา^{๗๗}

เมื่อท่านอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมจึงได้ทูลขออุปสมบทในพระธรรมวินัย พระองค์ก็ทรงอนุญาตให้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาด้วยพระวาจาว่า เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด ต่อจากนั้น พระองค์ก็ทรงเทศนาให้ปัญจวัคคีย์อีก ๔ คนได้ดวงตาเห็นธรรม และได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาเช่นเดียวกัน ต่อจากนั้นพระองค์ได้เทศนาเกี่ยวกับหนทางแห่งการอบรมวิปัสสนาวิมุตติอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ชื่อว่าอานัตตลักขณสูตร ในเวลาจบพระธรรมเทศนาจิตปัญจวัคคีย์ก็หลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ ไม่ถือนั่นด้วยอุปทานสำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๗๘}

๒) ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพุทธมารดา แม้ว่าพระองค์จะทรงสูญเสียพุทธมารดาไปด้วยวัยเพียง ๗ วันก็ตาม^{๗๙} แต่ด้วยทรงตระหนักถึงคุณูปการของพุทธมารดาผู้ให้กำเนิด พระองค์จึงเสด็จไปจำพรรษาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อทรงแสดงพระอภิธรรมปิฎกโปรดพระมารดาเป็นเวลา ๓ เดือน มีสาระสำคัญคือ กุสลา ธมมา อกุสลา ธมมา อพยากตา ธมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล อกุศลและอพยากฤต (ไม่ดี ไม่ชั่ว เป็นกลางๆ) เมื่อทรงแสดงพระอภิธรรมปิฎกเสร็จ พระมหามายาก็ได้บรรลุโสดาปัตติผลพร้อมทั้งเทวดาทั้งหลายก็ได้บรรลุธรรมด้วย^{๘๐}

๓) ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธองค์เสด็จโปรดพุทธบิดา พระเจ้าสุทโธทนะที่ทรงพระประชวรมีพระอาการสาหัส ในการเสด็จคราวนี้ทรงเทศนาโปรดพุทธบิดาจนได้บรรลุอรหัตผลเป็นพระอรหันต์แล้วปรินิพพานในขณะที่ทรงเป็นคฤหัสถ์^{๘๑}

^{๗๕} ธรรมจักขุ แปลว่าดวงตาเห็นธรรม คือโสดาปัตติมรรคญาณ

^{๗๖} วิมहा. (ไทย) ๔/๑๖/๒๔.

^{๗๗} วิมहा. (ไทย) ๔/๑๗/๒๕.

^{๗๘} วิมहा. (ไทย) ๔/๒๔/๓๑.

^{๗๙} อง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๓/๑๕๐/๖.

^{๘๐} ชุ.ธ.อ (ไทย) ๔๒/๒๔/๓๑๔.

^{๘๑} อง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๓/๑๕๐/๗.

๔) ทรงประทานอุปสมบทให้พระนางปชาบดีโคตมี พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระนางปชาบดีโคตมี (ผู้มีอุปการคุณอย่างมากต่อพระองค์) พร้อมด้วยบริวารได้อุปสมบทเป็นภิกษุณี^{๘๒} ซึ่งเป็นสตรีกลุ่มแรกที่ได้มีโอกาสบวชในพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก และเป็นเหตุให้กลุ่มสตรีอื่นๆ เช่น พระนางพิมพาพร้อมด้วยบริวารได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา สวณพระญาติที่ครองเรือน พระองค์ก็ได้เสด็จไปพำนักที่นิโครธารามเป็นครั้งแรกเพื่อรักษาน้ำใจและอนุเคราะห์เหล่าพระญาติ โดยการแสดงธรรมโปรดให้มีความอาภายาญ ว่าเรื่องในธรรมเป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ดี ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ทั้งแก่พระญาติและคนเหล่านี้^{๘๓} พระพุทธองค์ทรงอนุเคราะห์พระญาติ ทรงได้รับการสรรเสริญจากสังคมอินเดียสมัยนั้นเป็นอย่างมาก ทำให้เกิดผลดีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอีกด้วยประการหนึ่ง

พระจริยาวัตรเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณ และความกตัญญูตเวทีต่อพระประยูรญาติผู้มีคุณูปการได้อย่างยอดเยี่ยมครบทั้ง ๒ ระดับ คือ ๑) ในระดับโลกียสุข คือ สงเคราะห์พระประยูรญาติให้ได้รับความสุขอย่างโลกีย์ซึ่งเป็นวิสัยของชาวโลก เป็นความสุขสมบัติที่ยังประกอบด้วยกิเลสอาสวะ เช่น มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ ๒) ในระดับโลกุตระสุข คือ อนุเคราะห์พระญาติผู้ที่จะได้บรรลุนิพพานให้ได้รับความสุขชั้นหลุดพ้นจากกิเลส ซึ่งเป็นความสุขที่อยู่เหนือระดับชาวโลก คือ ความสุขที่เนื่องด้วยมรรค ผล นิพพาน ดังนั้น การแสดงความกตัญญูตเวทีทั้งสองระดับข้างต้น จึงมีวัตถุประสงค์อยู่ ๒ ประการคือ ทรงชี้ทางให้เกิดมีสัมมาทิฐิและเพื่อให้บรรลุมรรคผลนิพพาน ปฏิปทาของพระพุทธองค์ดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นถึงความมีพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูตเวทีต่อประยูรญาติด้วยจิตบริสุทธิ์โดยแท้^{๘๔}

๒.๕.๒ พระสาวกกับการแสดงกตัญญูตเวทีต่อบุคคล

การแสดงกตัญญูตเวทีต่อบุคคลของพระสาวกนั้นมีมาก ผู้วิจัยยกตัวอย่างกรณีศึกษาพระสารีบุตร ไว้ดังนี้

พระสารีบุตร (อุปติสสะมานพ) นับถือว่าพระอัสสชิเป็นอาจารย์รูปแรกเพราะพระเถระได้แสดงธรรมและแนะนำชี้ทางให้แก่ท่านได้รู้จักพระพุทธศาสนา ได้อุปสมบทแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทาจากพระพุทธเจ้า หลังจากพระสารีบุตรบวชได้ ๑๕ วันก็บรรลุพระอรหัตตผล เมื่อพระพุทธองค์ทรง

^{๘๒} วิ.จู.อ. (ไทย) ๗/๕๑๗-๕๑๙/๔๔๖-๔๔๘.

^{๘๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔.

^{๘๔} พระมหาบุญทอง คุณาโร (มหา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญู (กตญญูตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๔๘.

แสดงเวทนาปริคคหสูตร แก่หลานชายของท่านชื่อทิมขบปริพาชก พระสารีบุตรส่งญาณไปตามแนวพระสูตร ได้บรรลุพระอรหัตผลถึงที่สุดแห่งสาวก^{๘๕}

พระสารีบุตรมีความเคารพพระอาจารย์คือพระอัสสีชามาก เวลาจะจำวัด (นอน) ถ้ารู้ว่าพระอาจารย์อยู่ ณ ที่ใด ท่านจะจำวัด (นอน) หันศีรษะไปทางทิศนั้น พระสารีบุตรมีความกตัญญูระลึกถึงคุณของพระอาจารย์อยู่เนืองๆ แม้ในเวลาจะนอนก็แสดงกตเวทิตะการพนอบน้อมบูชาคุณ ด้วยการหันศีรษะไปหาพระอาจารย์เพื่อเคารพบูชาคุณ การกระทำของพระสารีบุตรนั้นเป็นคุณธรรมกตัญญูกตเวทิตะที่เกิดจากจิตสำนึก การเคารพบูชาคุณที่กระทำอย่างต่อเนื่องนี้เป็นพฤติกรรมการประกาศเกียรติคุณของพระอาจารย์ให้ปรากฏ แม้ท่านจะอยู่ต่างที่กันก็พยายามมุ่งตอบแทนด้วยพฤติกรรมที่แสดงถึงความเป็นผู้ตั้งมั่นในกตัญญูกตเวทิตาธรรมอยู่ตลอดเวลา

นอกจากกตัญญูกตเวทิตะต่ออาจารย์แล้ว บุคคลอื่นพระสารีบุตรก็ระลึกถึงและกตัญญูกตเวทิตะตอบแทนเมื่อมีโอกาสเช่นกันเรื่องมีอยู่ว่า ณ เมืองราชคฤห์ พราหมณ์เข้าไปขอบรรพชาภิเษกทั้งหลาย แต่ไม่ได้รับอนุญาตด้วยเหตุผลเพราะความชรา จึงมีร่างกายชubbผอมหมองคล้ำ พระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ชubbผอมหมองคล้ำเช่นนั้น จึงตรัสถามภิกษุ ทรงแทบเรื่องนั้น แล้วตรัสถามในที่ประชุมว่าใครระลึกถึงบุญคุณของพราหมณ์ได้บ้าง พระสารีบุตรจึงตอบว่าระลึกได้ว่าพราหมณ์ผู้นั้นได้เคยถวายภิกษา ๑ ทักขิ ขณะที่ยาวินบาตอยู่ในเมืองนี้ พระพุทธองค์ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสยกย่องพระสารีบุตร ความว่า ดีละๆ สารีบุตร จจริงอยู่สัตบุรุษทั้งหลายเป็นผู้กตัญญูกตเวทิตะ สารีบุตรถ้าเช่นนั้น เธอจงให้พราหมณ์นั้นบรรพชาอุปสมบทเถิด^{๘๖}

แบบอย่างความประพฤติกตัญญูกตเวทิตะของพระพุทธเจ้าที่ทรงเมตตาปฏิบัติต่อบุคคลต่างๆ และพระสาวก คือคำสอนกตัญญูกตเวทิตะ ในลักษณะต่างๆ เช่นการตอบแทนคุณมารดาบิดาคุณครูอาจารย์ ญาติผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ หรือผู้อื่นที่มีบุญคุณ พระพุทธองค์เป็นแบบอย่างความประพฤติดีที่เหล่าพระสาวกพิจารณาปฏิบัติตาม ความประพฤติดีที่ดังมานี้คือกตัญญูกตเวทิตาธรรม

^{๘๕} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒-๗๓.

^{๘๖} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๖๙/๙๗.